

KRONIKA

KNJIZEVNOST

VLADIMIR KAVČIČ, ŽRTVE, I. DEL.

Po široki zasnovi naj bi bil roman Vladimira Kavčiča *Žrtve* obširna epopeja narodnoosvobodilnega boja v Poljanski dolini. A glede na to, da je za zdaj izšel šele prvi del in so v tem delu prikazane le predvojne razmere in začetki vstaje, lahko o glavnih težah in spoznavnih zaključkih romana *samo ugibamo*. Vendar pa že ta del dovolj jasno kaže, da se Kavčič odmika od tiste enostavne heroičnosti, ki je toliko časa prevladovala v naši partizanski prozi, odmika seveda v skladu z vsem svojim dosedanjim literarnim opusom.

Svojevrstnost Kavčičevega pisanja namreč obstoji v tem, da mu zunanja dogajanja niso zgolj osnova za graditev fabule, ampak v veliko večji meri vzroki za določena notranja stanja in premikanja v ljudeh. Že sedaj so Kavčiča zanimali zlasti problem zasebne človekove morale, smisel in nesmisel kakšnih dejanj, bistvo nagonskih strasti in mrakotnih teženj po tem, kar človeka dela nečloveškega. Tako so ljudje v njegovih delih enosmerni in trdni le toliko, kolikor jih k temu silijo okoliščine, v svoji najgloblji naturnosti pa venomer padajo iz te trdnosti na spolzka tla nerazumljivih odločitev ter v mučno labilnost njih moralnega sveta.

Roman *Žrtve* daje pisatelju mnogo možnosti za razkrivanje najrazličnejših teženj v človekovi notranjosti. Izredna situacija vojne, okupacije in

* Vladimir Kavčič, *Žrtve*, I. del, izdala založba Obzorja Maribor.

oboroženega odpora je namreč v odmaknjeni dolini vztrajno podirala ustaljene odnose med ljudmi oziroma je izkopavala na površje tiste nedoumne, skrite človeške lastnosti, ki so v mirnejših časih ponižno ždele nekje na dnu in čakale, da se razmahnejo. V takšnih situacijah se najponižnejše bitje lahko nenadoma spremeni v okrutnega vojaka, plašljivec v heroja, sebičnež v človeka, pripravljenega na vsako žrtvovanje. Takšna usodnost, ali kakorkoli že hočemo imenovati tako pojavljanje zakritih notranjih sil, je v nekem smislu tista resnična človekova podoba, ki v vsakdanjem življenju morda le sporadično izpuh- teva ali pa tudi do konca ostane neizživeta. In te sile, ta nenavadnost dejanj, teženj in odnosov, ta dvojnost človekove narave, ta nejasnost nje-

govega bistva pomenijo pravzaprav glavno vsebino Kavčičevega romana.

Delo je izrazito realistično zastavljeno, ali če naj se točneje izrazimo, realističen je samo prostorski in časovni okvir, v katerega pisatelj razmešča svoje ljudi. Poljanska dolina je pred vojno živela tradicionalno življenje kmetov in bajtarjev, gozdnih delavcev, drobnih trgovcev in redkih osveščenih intelektualcev. To odmaknjeno dolino v zadnjih predvojnih letih močneje razburkajo vojaška podjetja, ki tu gradijo utrdbe. V dolini se nameščajo novi, tuji ljudje z drugačnimi nazori in življenjskimi navadami, z manjšo zakoreninjenostjo v kraj in s kar nenavadnimi uživaškimi manirami. Tradicionalna morala se začne razkrajati, ustaljene vrednote dobivajo drugačen smisel, mirno sožitje prebivalcev se začne nevarno krhati. A to spremenjeno stanje je le uvod v tisto še veliko strašnejše, kar se že kaže na obzorju. Jugoslovanska vojska propade, ljudje ropajo njena skladišča in skrivajo nagrabljeno blago, dolino zasede nemška vojska. Nove razmere le počasi prihajajo v zavest poljanskih ljudi, kažejo se le v drobnih dogodkih in v na videz nepomembnih spremembah. Trгоvec Zidanek skriva svojo trgovsko robo in se skuša prilagoditi, prišleci iz vojaških podjetij se večinoma zaposlijo v Loki, kmetje naprej gospodarijo po svoje, mnogim celo prija dosledna nemška preskrba z živili, le Zidanekov nečak Dušan in bajtar Skalar, ki sta bila komunista že pred vojno, se sama v sebi pripravljata na odločilne dogodke. Vse to je zdaj bolj zatišje kot vojna, je bolj pasivno zadržanje kot aktivno spremljanje dogodkov, je predvsem zadovoljevanje in varovanje existenčnih potreb, je pa ta situacija v romanu tudi že skoraj grozljiv fundament, na katerem bodo prav kmalu zrasla tista

nova stanja, nove, prav dramatične intrige, ki so tu že sicer rahlo nakazane, a v glavnem ostajajo še ne-gibne.

Nemški okupator je v Kavčičevem razmejevanju vrednot, nagibov in odločitev bolj stranski reagent kot aktivna politična sila. Zakaj v romanu gre v prvi vrsti za domačo stvarnost in Nemci niti ne vedo točno, kaj vse vpliva na odločanje domačinov. Slutijo pa vendarle, da prihajajo na površje stari računi, da se bodo ljudje opredeljevali po najrazličnejših težnjah in da bodo le redki tisti, ki jih bo pri odločitvi usmerjalo politično ali svetovnonazorsko spoznanje. Ko Skalar, ki je sicer najbolj »linijski« od vseh oseb v romanu, razpravlja z Dušanom o teh stvareh, zlasti o odločanju, ugotavlja najprej, da bo ljudem laže tuliti z volkovi kot postavljati na kocko svojo eksistenco, in potem dalje, da se ljudje odločajo tudi z računi. »Vsakdo se bije za svojo resnico«, pravi Skalar in pri tem niso izvzete celo vaše malenkosti, škodljivost in pokvarjenost. S tega vidika pisatelj dalje gradi konglomerat teh najrazličnejših nagibov in nravi. In ko v Poljanski dolini izbruhne oborožen odpor, tudi fabulativna plat začne dobivati določnejše obrise, čeprav boj proti okupatorju še vedno ni in po osnovnem konceptu romana tudi ne more biti glavna pisateljeva tendenca. Pod navideznostjo skupnega boja proti okupatorju se namreč skrivajo globlje stvari, ki so rezultat dolgo trajajočih čustvenih in existenčnih navzkrižij in le v drugi vrsti rezultat neke čiste bojevnikiške pripravljenosti.

Tudi koketiranje z okupatorjem pisatelj obravnava bolj s tega vidika kot z vidika ideološke oziroma patriotske nezavednosti ali celo z vidika izdajalstva. Tako so stari Bregar in njegovi dve hčerki, ki prijazno spre-

jemajo Nemce, ali šofer Franc Praga, ki zaskrbljeno bega od enega do drugega nasprotnika te mučne in nevarne igre, prej žrtve te spremenjene, nenavadne situacije kot obsojanja vredni ljudje, za katere bi po starem lahko trdili, da v boju za svobodo niso našli svojega mesta. A kakor je pisatelj na začetku romana, torej v mirnodobskih razmerah, tem ljudem namenil najdaljši konec svoje pozornosti, tako v razvijajočih se bojovniških konfliktih, torej v nadaljnji, spet bistveno spremenjeni situaciji, ta neoborožena resničnost čedalje bolj ostaja na stranskem tiru. Zato pa se pisateljevo zanimanje obrača na tiste prebivalce, ki so bili prej manj pomembni, a hitijo zdaj v oborožen upor.

Zdi se, da so Kavčičevi aktivisti Skalar, Dušan in Bradač izjemni ljudje, kot bi živeli neko svoje življenje. Skalar se je prej zadržal ob strani, zdaj pa se naenkrat dvigne v pomembno osebnost. Dušan, študent medicine, je že dodobra seznanjen z revolucionarnimi idejami in upor v Poljanski dolini naj bi mu pomenil uresničenje njegovih političnih idej. Toda v romanu postaja od strani do strani bolj jasno, da pisatelj tem ljudem ne namerava posvečati posebne pozornosti. Preveč so nekomplikirani, preveč gotovi v sebi, zato jim kvečjemu polaga v usta patetične besede o boju in revoluciji, ki spominjajo na heroičnost socialističnega realizma, in potem še rezoniranje o ljudeh in razmerah v dolini. Zlasti Skalar je tu pa tam preveč blede naslikan, je skoraj abstraktna podoba revolucionarne ideje, je utelešen razum, ki ima vedno prav in se glede na idejnost in metode boja ne more več motiti. Podoben je tudi Bradač, le da je bolj površen. V ognjevitih govorih poudarja, da bodo Nemci v nekaj tednih poraženi in je treba neusmiljeno uničevati nasprotnike

upora. Tak da je zakon vsake revolucije. Nekoliko se od obeh spet loči Dušan. Revolucijo si je predstavljal v njenem pravem pomenu besede, kot akcijo, ki je uperjena proti izkoriščevalskemu razredu, in zdaj ta razred mora biti tu, se mora revoluciji upirati, kajti šele potem dobi akcija pravi smisel. In ko spozna, da v Poljanski dolini pravzaprav ni tega izkoriščevalskega razreda, ki bi nasprotoval, da tu živijo večinoma manjši kmetje s hišicami in nekaj zemlje, je skorajda razočaran. Revolucijo, ki je »stvar notranjega obračuna«, si je drugače zamišljal.

Pisatelj te tri glavne protagoniste upora torej prikazuje z nekimi razlikami. Vendar pa ni mogel iz njih napraviti kaj več kot idejne propagatorje z rahlimi potezami nekakšnega abstraktnega zanosa. Navsezadnje je to tudi razumljivo, zakaj izhodišče Kavčičeve literarne iniciative tiči prav v nasprotni sferi, v sferi preproste, neknjižne in neideološke vzburkanosti. In navsezadnje: premočrtni, agit-propovski karakter naše partizanske proze je kot umetniška vrednota danes že tako dokončno odklonjen, da se pisatelju bržčas ni zdelo niti smiselno niti smotrno izdelovati te like naprej do kakšnih globljih zaključkov. Skalar kmalu po poljanski vstaji pade, tudi Dušan je ranjen in po hudem trpljenju umre. S tem je pravzaprav podrt tista idejna podstat, ki v začetku bojev v Poljanski dolini daje vsemu gibanju neko politično vsebino. In zdaj pisatelju ne ostane drugo, kot da se oklene tistih prvobitnih nagonov, ki jih je revolucija sprožila in se že uresničujejo v hudih človeških deviacijah.

V družini upornikov postaja središčna oseba Gradišarjev Peter, s partizanskim imenom Gad, ki so mu Nemci že izselili domače. Pred vojno

je bil to kmečki fant, kot je toliko drugih, toda vojna in okupatorjevo nasilje zbudita v njem ognjevite strasti, ki jih neizprosnost vojne situacije polagoma razvije v strahotno slo po ubijanju. Petrov razvoj je počasen in pisatelj mu v svoji fabuli daje tako pomembno mesto, da spričo tega psihološkega procesa ostajajo na robu celo tako značilni vojni dogodki, kot je bila dražgoška bitka. V prvih bojih se tudi Peter boji, toda ko po končanem streljanju gleda dva mrliča, partizana in Nemca, se v njem nekaj zgane. Ta preprostost konca ga naravnost preseneti in zdi se mu, »ko da se je bilo nekaj preokrenilo tudi v njem samem«. Smrt mu postaja nekaj domačega. »Tišina v njem je bila globlja in bolj zamolkla. Napolnila ga je z občutkom, da ne pripada nikomur, da si nikogar več ne želi, da bi lahko brez sledu žalosti ali omahovanja odšel po strmini navzgor, v globino hladne, izničujoče teme«. Zdi se, kot da odslej vse osebe, vse epizode in celotno vojno vrvenje v Poljanski dolini služijo temu glavnemu pisateljevemu cilju: zasledovati in prikazati tisto grozljivo neogibnost, ki Petra vodi v »izničujočo temo«. Tudi dražgoška bitka, kakor pomeni v gorenjskem in sploh v slovenskem odporniškem gibanju neke vrste prelomnico, rabi predvsem osvetljevanju in nadaljnjemu procesu tega Petrovega problema. Fant namreč zapusti bitko, se usmeri proti Poljanski dolini in ob cesti ubije nemškega stražarja. Spet se nekaj spremeni v njem. »Sprememba se je nanašala na njegovo počutje, bilo je nekaj telesnega, a je vendar ni bilo moč imenovati. Premikal se je neslišno, zdelo se mu je, da plava skozi prostor. Drdranje brzostrelke in njen sikajoči plamen ga nista mogla več presenetiti. Oboje je postalo del njega samega, ne glas ne ogenj ga nista mogla vznemiriti. Celo obraz s čelado,

na katerega bo naletel spodaj, mu je bil že znan«.

Tudi Skalar s svojim proletarskim humanizmom in Dušan s svojim intelektualizmom ne moreta tu več kaj napraviti... Petrova sla dobiva čedalje več povodov za izživiljanje in se sama v sebi razrašča. Zdi se, kot bi črpala iz globokih korenin, ki so jih zasajale kdo ve kakšne temne sile iz daljne preteklosti. In kot da bi zdaj, ko prihaja v človekovo zavest in se konkretizira v dejanjih, postajala neka imaginarna pošast, proti kateri je človek brez moči in lahko čaka samo še na to, kdaj ga bo dokončno pokopala pod seboj. Peter zaradi nekaterih presenetljivih nemških napadov, ki bi bili sicer lahko tudi plod izdajstva, kar najbolj okrutno izživilja to slo. Skozi vrata ustrelji kmeta Matijevca, z železnim drogom pobije kovača Furlana in s sekiro pokonča staro potovko. Ta Petrova podoba pa — kar je treba romanu šteti samo v prid — ni nikjer odtrgana od dogodkov, ampak tiči globoko v njih, je z njimi najtesneje povezana, ko da bi bila ravno in samo vojna tisti stroj, ki takšne podobe ustvarja.

Protivojna tendenca je tedaj v Kavčičevem romanu očitna, čeprav je zavita v nraavstveno problematiko glavnega junaka. In žrtve v vojni so lahko različne. Kot sta žrtvi Skalar in Dušan, ki padeta pri opravljanju svoje nacionalnoobrambne in revolucionarne misije, tako so žrtve tudi drugi ljudje, na primer Bregarjeva družina, Franc Praga in podobni, ki se jim v vojnih okoliščinah podira njihov ustaljeni svet in se proti svoji volji morajo nekam opredeljevati ali ne opredeljevati. Še najbolj tragična žrtev pa je Gradišarjev Peter, ki ga razmere in neznane notranje sile ženejo v popolno moralno deformacijo. Ta žrtev ni samo telesna, kar je pravzaprav še najbolj preprosto in se še

najbolj sklada z znanimi naravnimi zakoni, ampak je globlja, bolj pretresljiva in povzročča nevero v vse, kar je, končno tudi nevero v možnost, da bi se človek kadarkoli lahko izkopal iz svoje »izničujoče teme«.

Kavčičev roman *Žrtve* je razvejan tekst, toda vse veje končno vodijo k nemu samemu deblu: to je spoznanje, kako vojna deformira naše predstave o življenju in ljudeh. Toda roman je tudi kolektiven v tradicionalnem pomenu te besede, saj v njem sodeluje dovršen del pisateljeve doline. Prezgodaj bi bilo izrekati končno sodbo o njem, saj je pred nami šele prvi del, toda vse kaže, da delo ne bo samo zunanja deskripcija vojno-revolucionarnih dogodkov v enem koncu Slovenije, pač pa se bo zajedal globlje v bistvo našega bitvanja.

Jože Šifrer

RIMSKA LIRIKA*

Z veseljem spremljamo in opazujemo konstantno rast profesorja klasičnih literatur na ljubljanski univerzi, dr. Kajetana *Gantarja*. Iz njegovega lastnega sveta, iz Lukrecove poezije, lahko navajamo podobo, ki velja zanj: iz roke v roko se predaja bakla življenja in ideje. In tako se za Antonom Sovretom že zapolnjuje vrzel, ki je grozila, da bo velika in dolgotrajna.

Naj mi prevajalec, urednik in avtor Rimske lirike ne zameri tega osebnega uvoda. Toda zdi se mi primerno in prav poudariti pomen in pomembnost dela pri prevajanju antičnih tekstov. Znanje latinščine je upadlo, znanje grščine praktično izginilo. Tudi če bi bila filologija močnejša,

*Izbral in poslovenil Kajetan *Gantar*. Svetovni klasiki. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968.

kot je še danes, bi prevajanje klasičnih literatur vseeno ohranjalo svoj pomen; zdaj pa je nujno. Zato gre takemu delu — in če je opravljeno z znanjem, zavzetostjo in okusom, še posebej vse priznanje.

Kajetan Gantar je v svoji izbor vključil Katula, Tibula, Properca, Ovida in Horaca. Tem glavnim pesnikom je dodal še nekaj drobcev iz lirike cesarske dobe, v Uvodu pa še to in ono kot citat in pojasnilo. Katula je obširneje predstavil že Jože Smit (Maribor 1959), Horaca pa Gantar sam (Maribor 1966) in je zato izbor mogel biti za ta dva pesnika nekoliko ožji. Zato ne bi našteval še to in ono, kar bi moglo priti v izbor — za Katula npr. pesem o jadrnici, za Horaca pesem o Vergilu (13). Posebej pa me ne prepričuje, da je avtor izpustil Vergila, ki bi moral biti zastopan vsaj z eno, dvema eklogama. Manj nujen je že Lukrec,

vendar bi prav tako ne bilo izboru na škodo, če bi se mu pridružili Lukrecovi »uvodi« v posamezne speve. In končno nagrobni napis! Izbrana